Галина Яструбецька УДК 821.161.2–31.09:159.942

Експресіоністичний вимір роману «Листя землі» В.Дрозда

Анотація

Яструбецька Галина. Експресіоністичний вимір роману «Листя землі» В.Дрозда.

Стаття присвячена розгляду питання доцільності існування точки зору щодо експресіоністичних параметрів роману «Листя землі» В.Дрозда. Закцентовано на генетичній спорідненості явищ «химерна проза», «магічний реалізм», «експресіонізм». Відстежено механізми інтеґрації міфа в художню свідомість В.Дрозда і трансформацію міфологем у експресіоністичний словообраз. Визначено фундаментальний творчий комплекс роману. Доведено, що основу цього комплексу становить тріада архетип-ентип-ектип як найбільш адекватна експресіоністичному емоційно-інформативному універсуму ейдологія.

На основі герменевтичного аналізу тексту роману зі залученням щоденників та інших автобіографічних матеріалів арґументовано тезу про біль як базовий стан і категорію почуттєвої концепції «Листя землі» і зазначено детермінуючий зв’язок понять «біль» та «інсайт».

Ключові слова: В.Дрозд, експресіонізм, химерна проза, магічний реалізм, міф, архетип, біль, інсайт.

Аннотация

Яструбецкая Галина. Экспрессионистическое измерение романа «Листья земли» В.Дрозда.

Статья посвящена рассмотрению вопроса целесообразности существования точки зрения относительно экспрессионистических параметров «Листья земли» В.Дрозда. Сделано акцент на генетическом родстве явлений «фантастическая (химерна) проза», «магический реализм», «экспрессионизм». Отслежено механизм интеграции мифа в художественное сознание В.Дрозда и трансформацию мифологем в экспрессионистический словообраз. Определено фундаментальный творческий комплекс романа. Доказано, что в основе этого комплекса находится триада архетип-энтип-эктип как наиболее адекватная экспрессионистическому эмоционально-смысловому универсуму эйдология.

На основании герменевтического анализа текста романа с использованием дневников и других тезис о боли как базовом состоянии и категории эмоциональной концепции «Листьев земли» и отмечено детерминирующую связь понятий «боль» и «инсайт».

Ключевые слова: В.Дрозд, экспрессионизм, фантастическая проза, магический реализм, миф, архетип, боль, инсайт.

Annotation

Yastrubetska Halyna. The Expressionistic Dimension of the Novel “Lystia Zemli” by V. Drozd.

In the article the question of the appropriateness of the existence of the point of view concerning the expressionistic characteristics of the novel “Lystia Zemli” by V. Drozd was observed. The emphasis was placed on the genetic connection of such phenomena as “bizarre prose”, “magic realism”, “expressionism”. The processes of integration of myth into the artistic consciousness of V. Drozd and the transformation of “mifogolem” into th expressionistic slovoobraz were observed. The fundamental creative system of the novel was defined. It was proved that the basis of this system is defined by the triad which consists of archetype-entype-ectype as the most appropriate eidology to the expressionistic emotional and informative universe.

Taking into consideration the hermeneutic analysis of the novel’s text including the dairies and other autobiographical materials the thesis about pain (as a basis) as a condition and category of the sensual concept “Lystia Zemli” was defined. Also the determinative link between the concepts “pain” and “insight” was indicated.

Key words: V. Drozd, expressionism, bizzare prose, magic realism, myth, archetype, pain, insight.

Творчість В.Дрозда корелює з фенотипом шістдесятництва, яке змінило попередню «провінційну за духом, замшілу за формою» (Р.Корогодський) культуру часів стагнації к. 30-х – 50-х рр.. ХХ ст..

Інтелектуалізм, європеїзм, суб’єктивізм – ця модерністично-темпоральна семантика культурного часу шістдесятників вміщає і творчий час В.Дрозда, з яким передовсім пов’язують збагачення умовних форм зображення в літературі, що були використані задля розширення горизонтів психологізму – цього, на переконання Н.Зборовської, «найвагомішого здобутку шістдесятників» [15, 28].

Культивування химерності – одна з ознак масштабного естетичного процесу – реалізації міфу, що особливо виразно продемонструвала література епохи модернізму (це одним з перших переконливо показав Я.Поліщук у монографії «Міфологічний горизонт українського модернізму» [25]). Міф на рівні інтертексту, інтеграція міфу в художню свідомість ХХ століття спричинили появу такого літературного явища, як магічний реалізм, специфічним варіантом якого є українська «химерна» проза.

«Магічний реалізм як «радикальна форма модернізму» (Ю.Ковалів) абсорбував властивості міфу задля вивільнення сутнісного на зламі двох реальностей: власне міфічної (фантастичної, легендної, казкової) і так званої дійсної, предметно-зримої. Одним із тих, хто розкрив зображально-виражальні можливості магічного реалізму на основі аналізу цієї стильової течії в латиноамериканській прозі, є Ю.Покальчук [24].

У контексті проблеми, заявленої в цьому дослідженні, варто звернути увагу на те, що термін «магічний реалізм» уперше було вжито в семантичній площині малярського експресіонізму (мистецтвознавець Франц Роо. Праця «Постекспресіонізм. Магічний реалізм», 1925 рік). Щодо літератури ця дефініція запропонована французьким критиком Едмоном Жалу в 1931 році. У матеріалах книги «Сутінки Людства…» зазначено, що «… магічний реалізм, який широко розповсюдився в німецькій літературі вже після другої світової війни, не тільки генетично зв'язаний з експресіонізмом, але й багато в чому є його повернення і відродження» [27, 8-9].

Магічний реалізм як структурована художня система найчіткіше локалізувався в літературі Латинської Америки в 50-60-і рр.. XX ст., хоча початок цього явища фіксується біля витоків століття, зокрема, і в українській літературі наявні поодинокі свідчення присутності такого естетичного симбіозу (наприклад, «Лісова пісня» Лесі Українки). «Скільки існує критичних літературознавчих досліджень з питань латиноамериканської літератури, стільки й визначень славнозвісного «магічного реалізму», - зазначає Ю.Покальчук [24, 13].

Ситуацію відбиває, якоюсь мірою, і термінологічний континуум: магічний реалізм, міфологічний реалізм, символічний реалізм, фантастичний реалізм. Будь-яка стильова система рухома. Залежно від випуклості того чи іншого компонента або їх суми система може видозмінюватись аж до стану трансформації в іншу стильову якість при збереженні генетичного зв'язку з попередньою. Межа достатньо хистка. Про це свідчить уже навіть той факт, що серед репрезентантів магічного реалізму фігурують імена письменників,

котрі занесені так само і до реєстру митців-експресіоністів, – це М.Булгаков, Ф.Кафка, Г.Майрінк.

В історії української літератури таким є В.Дрозд. Творчість цього письменника дає можливість відстежити амплітуду коливань в естетичному середовищі, яке аналогічне магічному реалізму, і побачити, як фольклорно-міфологічний фермент при відповідних обставинах формує стильову субстанцію, котра підлягає вже експресіоністичній класифікації.

«Про цього письменника, одного з чільних прозаїків нашого шістдесятницького покоління, досі писали незаслужено мало й не завжди справедливо, а про головний роман його життя («Листя землі» – Г.Я.)… є лише поодинокі критичні відгуки», – написала Н.Колошук у 2004 році [18, 131]. Властиво, такою ситуація залишається й сьогодні. Рецепційна парадигма «Листя землі» включає дослідження Н.Дашко (специфіка характеротворення, концепція життя); Б.Бойчук, М.Жулинський, М.Логвиненко, І.Фізер концентрують увагу на змістових та композиційно-стильових особливостях роману, його значенні та умовах створення в контексті загального огляду творчості В.Дрозда, в зв’язку з ювілейними подіями чи в жанрі рецензії або вступної статті до видання. Більш детальною є студія М.Павлишина «Чому не шелестить «Листя землі» [23]. Проаналізовано композиційно-наративну систему роману та визначено специфіку його сюжето- й характеротворення Надією Колошук [17], [18]. У вимірі міфопоетики епіки В.Дрозда розглядає «Листя землі» Л.Яшина [33].

Проблема стильової ідентифікації роману «Листя землі» залишається, практично, відкритою, за винятком констатації паралелей з магічним реалізмом «Ста років самотності» Маркеса та висновком Н.Колошук щодо особливостей поетики твору, серед яких літературознавець називає «фантастичний реалізм» як метод відображення світу, що виявляється в поєднанні архетипних схем із конкретикою деталей чи подій» [18, 150], «Листя землі» – поліфонічний, синтетичний, за визначенням самого письменника, – головний твір його життя. «Десь у першому чи другому класі

вже мережив у шкільних зошитах твір під назвою «Листя землі». Здається, він був закладений у моїх генах», – скаже В.Дрозд у розмові з М.Славинським. Останньою своєю книгою митець бачив те ж «Листя землі» [13, 29]. Хронологічно вона не завершує його творчий шлях, але вивершує життєву Голгофу.

Психологічна структура «Листя землі» виказує візійне походження твору, а в такому випадку архітектоніка постає не як результат аналітичної, адитивної властивості інтелекту, а як продукт архетипного прориву, «озаріння», (як називав стан осяяння сам В.Дрозд), і має інакшу природу. Це дуже добре помітно, якщо порівняти всі твори письменника, включаючи «Острів у вічності», з романом «Листя землі».

Епічність «Листя землі» – також візіонерського походження. У творі візіонерського типу сутність матеріалу або переживання, що стають змістом зображення, «незвичайна, їх природа глибока, вони ніби походять з глибини віків, від первісної людини або з царства світла й темряви, царства надлюдської природи. Це первинне переживання, що його людська природа загрожує вбити… З одного боку, це переживання має вид різнобарвного, демонічно-ґротескного, яке руйнує людські вартості та прекрасні форми, це відразливий клубок вічного хаосу, або «crimen laesae majestatis humanae» («кривда величності людини»), говорячи словами Ніцше. З іншого боку, це або одкровення, висоти та глибини якого людська уява майже не здатна дослідити, або це щось прекрасне, збагнути яке намагаються слова. Збентежений погляд на надзвичайну подію, яка звідусіль переважає діапазон дій людського відчуття і сприймання, вимагає від мистецького твору чогось іншого, ніж голого переживання (Vordergrunderlebnis)» [31, 97]. До речі, тлумачення візіонізму К.Г.Юнгом і визначення експресіонізму А.Луначарським у суті своїй ідентичні.

Для ословеснення такого рівня переживання якнайбільше надається мова міфу і потенціал архетипу, зреалізований у системі ентип-ектип, останній, як пише С.Пригодій, завжди маркується національно, історично, індивідуально

[26, 78]. Тому про час, коли, «нічого не названо, долею не позначено» («Коли вгорі… Поема про сотворіння світу», вавилонська пам'ятка) у «Книзі доль і днів минулих» говориться поліcько-чернігівською говіркою: «Дак не було сперва нічого – ні світу білого, ні Пакуля в світі, а було поле, та ясне сонечко, та ясний місяць, та ясні зорі, дєтки їхні і дробний дощик з ними. А в полі росло світове дерево, на дереві сиділи два голуби, йони й сотворили світ» [11, 36]. Це не єдина версія виникнення земного життя, запропонована в романі, чим анульовується будь-яка концепційна заготовка. «Листя землі» презентує архетип Бога як Творчості. Між Творчим і Материнським постає знак рівності.

У енергетичному й смисловому полі Творчого як Жіного Принципу функціонує архетип Матері, який значною мірою визначає парадигматику любові й життя з усією мірою відповідальності й жертовності.

У романі «Листя землі» змінюється ставлення до міфофольклорного матеріалу. Його вже не «використовують», його не «застосовують», ним не «оперують» задля тих чи інших ідейно-естетичних цілей. Власне, української міфології майже нема. В.Дрозд не користується прямо поліcькими легендами чи переказами. У К.Леві-Страса щодо такої ситуації говориться так: «Справжня складова одиниця міфу – не окремі відношення, а пучки відношень, і лише в результаті комбінації цих пучків складові цих пучків набувають функціональної значущості. … Таким чином, наш метод звільняє нас від пошуків першопочаткового чи справжнього варіанта, що до цих пір було одним з основних ускладнень при вивченні міфології. … пропонуємо визначати міф як сукупність усіх його варіантів» [19, 225-226]. «Листя землі» в цілісності нагадує всі легенди й перекази світової міфології й жодному з них конкретно не відповідає. Наявна особлива атмосфера твору, яку Ю.Покальчук визначає одним з прийомів «магічного реалізму» [24, 75]. Авторське визначення такої атмосфери – «дух Полісся». Саме ця невловна субстанція становить основу фундаментального комплексу творчого процесу В.Дрозда, архетипного в своїй суті. Це – і структуруючий принцип, і одне з

емфатичних джерел, яке еманує енергією, котра живить образну систему роману, і великою мірою спричиняє її експресіоністичну температуру. «… це вже не література» [14, 765]. Сказане І.Жиленко про власні вірші, народжені болем вічної розлуки з В.Дроздом, цілком відповідає художній автентиці «Листя землі» і розумінню апологетів експресіонізму механізмів творчого процесу. Йдеться про особливе й особисте ставлення до світу в його первозданній суті.

У кожній мікроструктурній одиниці тексту присутня художня свідомість В.Дрозда, проте не вузькорозсудна, а сублімована до стану архетипів (автобіоархетипографічна, автобіоміфографічна).

Міфологічно-фольклорну інтегральність у «Вовкулаці» й у інших «магічно-реалістичних» творах В.Дрозда можна визначити як горизонтальну. У «Листі землі» наявний доглибний ізоморфізм міфоструктур з індивідуальною психосемантикою автора, це вже – властивість філогенезу та ознака онтогенезу. Почавши з необхідності заявити про себе як індивідуальність, В.Дрозд міфофольклорну складову вивів у сферу існування самої собою і в собі. Передумови й умови структурування роману «Листя землі» вказують на експресіоністичну основу.

До базових категорій експресіоністичної поетики належать поняття болю й екстазу, які найперше уможливлюють вихід цієї художньої системи за мірку узвичаєних уявлень про гуманізм, у сферу потойбіч людини. Про вислів Пауля Целяна «Позалюдське» має справу з людьми» Мартін А.Гайнц (Відень) сказав, що «можливо, саме це і є запізнілим (1959), проте найудаліше сформульованим набутком експресіонізму» [21, 42]. Присутність «позалюдського», його прояв у романі В.Дрозда уґрунтовані відповідними ситуаціями, станами і «віком надії» (С.К’єркегор). Накопичування митцем себе в собі, що, великою мірою, означало нагромадження відчаю і болю, свідчить про те, що все його попереднє життя мало відношення і отримало завершення в романі «Листя землі», підтвердження чому знаходимо в автора. «Раптом ніби відкрився небозвід наді мною, небозвід, на якому розсип,

безмежний, людських доль, що, переплітаючись дивовижно, творять дерево людської цивілізації

«ЛИСТЯ ЗЕМЛІ»

На усі (скільки їх?) земні роки, що залишилися мені.

Чи під силу це мені – за сто – таких! – літ? Чи під силу взагалі земній людині?

Не боятися ставити перед собою надзавдання.

Усе, чим досі жив і що робив – лише підготовка до найголовнішого у моєму житті: «ЛИСТЯ ЗЕМЛІ» [9, 87] (щоденниковий запис 12.06.1984). Корелят Творчого як формуючої життя доленосної сили, і свідомості, яка є супутником, віддзеркаленням Несвідомого – такий зміст особистості митця, з яким він підійшов до межі, що за нею почалося «Листя землі» і продовжувалося й вивершувалося «я» В.Дрозда. «Не Гете робить «Фауста», а душевна компонента «Фауста» робить Гете… зцілитель, який лікує рани, сам є носієм ран…» [31, 105-106].

Вибавлення від ілюзій щодо гармонійного розвитку світу, усвідомлення невідворотності абсурду й неможливості вплинути на хід подій спричиняють утвердження в думці про біль як базове переживання реальності. Парадигма болю включає в себе діапазон від особистого до болю Всевишнього. «Він сотворить світ і пізнає біль, і тільки тоді відчує, що живе. У Ньому відлунюватиме біль кожної земної билинки…» [8, 96].

Процес творення – найдостовірніша даність, яка виправдовує життя. В.Дрозд зробив спробу «повернути людину не до даності, заданості, а до істини-любові як внутрішньої само проявної суті людини» [5, 77].

Письменник переорієнтовує «з пізнання наперед заданої істини на любляче сприйняття і творіння через любов як самовияв себе» [5, 77]. Ці сентенції Т.Возняка в його розмислах над проблемою сутності, відмінністю її розуміння на елліно-юдео-християнських етапах розвитку цивілізації прояснюють особливості експресіоністичного стану В.Дрозда, за своєю природою ідентичного до «перебування в Одкровенні як акті персональної

комунікації» (Т.Возняк). Не тільки «Листя землі» демонструє перевисання прозаїка до автентичних євангельських постулатів і принципів, але й позахудожні тексти В.Дрозда: «Потрібна релігія серця і краси, повернення до раннього Христа, до Христа, але не до християнства із його офіційно-скам'янілою церковною структурою і «політруками у рясах». Людська душа – жива – має бути «на прямому дроті» із Богом, посередників така душа не потребує» (запис від 16.04.96) [10, 119]. Одним з джерел динамізму у глибинних структурах «Листя землі» є поборювання один одного «закону Мойсея» і «закону Христа», двох традицій (напередзаданості й любові як творчості та самопрояву в цих вимірах): Старозавітньої й Новозавітньої.

Архетип Творчості, об'єктивований у «Листі землі», – в ієрархії архетипів – на першому місці. Письменник, за умови великого таланту і великої душі, – «голос Бога на землі» (23.03.1991). «Часом я наважуюся змагатися із Ним» (7.08.1988) [10; 117]. Творчість такого рівня потребує максимального напруження сил. У В.Дрозда можна, практично, поставити знак рівності між творчістю, болем і відчаєм, відчаєм не звичайним і звичним, який пов'язують зі втратою чогось у побутовому, соціальному, психологічному вимірах, включно з утратою найдорожчих людей чи нездійсненням задуму написання книги. Йдеться про відчай К'єркегорівського масштабу. Якщо найважливішою подією в житті В.Дрозда вважати його прагнення спілкуватися з Богом на партнерських, як висловився Остап Лапський, правах, то ця «сама подія, яка доводить його до розпачу, відразу ж вказує, що все його попереднє життя мало стосунок до відчаю» [16; 264]. Цей імператив С.К'єркегора цілком екстраполюється на життя В.Дрозда і його «Листя землі», як і спостереження типу «підчепити відчай – це божественний шанс, хоча він і найнебезпечніший зі всіх, якщо зцілитися не бажають» [16; 265]. Напруга відчаю зростає зі свідомістю. Протилежність відчаю – віра. Енергетичний заряд між цими двома полюсами, ідентичний експресіоністичній надсаді, – це масштаб переживання світу у «Листі землі» В.Дрозда. У своїх глибинних структурах

герої роману і їх творець-письменник, – це ті, про кого можна сказати: «Якого ж безкінечного значення Бог надає Я, коли виступає його мірою! Мірою Я завжди є те, що це Я має перед собою, і саме так і визначається «міра» [16, 307]. «Книга про Бога», щоденники різних років під назвою «Бог, люди і я», «Мої вечірні розмови з Богом», дві книги роману «Листя землі» – це відчайний поклик В.Дрозда до Творця Всесвіту. «Він знову не забажав розмовляти зі мною», – розпачлива констатація В.Дрозда, датована 11.09.1983 [9, 86]. «І зробилося мені страшно від того, що я не можу Йому вибачити (болю і страждань, на людський погляд, безневинних – Г.Я.), і ще я подумав: «Єдине виправдання для мене і єдиний порятунок, що я хочу вірити» [9, 87] (запис від 19.12.1983).

Масштаб відчаю й болю «Листя землі» визначає, насамперед, психологічний фактор: всі види одержимості – «лютощі на весь білий світ» [11, 133]; жорстокість (ставлення Мартина Волохача до свого сина Устима), ненависть («А Устин, син Мартина, дивився в землю, і земля диміла од очей його») [11, 257]; любов (Оксани і Устима, Кузьми і Марусини), терпіння. Найвищого експресіоністичного градуса сягає одержимість ідеєю пошуків і утвердження нового щасливого життя, ідеального суспільства: Стефаниківського виміру «гомонка» про Горіхову землю й Гаврила Латку – трагіпародія на вихід Мойсея з Єгипту: «Не Горіхова земля для дєток, а всі ми, людяки, старі й малі, для Землі горіхової», – девіз життя Гаврила, пошрамованого «запеклою вірою в царство нове на землі» [11, 304, 305].

Власне, поза одержимістю в «Листі землі» не перебуває, практично, жоден з персонажів, тільки одержимість кожного має свою семантику.

Семантика болю у «Листі землі» включає в себе й типово експресіоністичну «криваву» компоненту. Послуговуючись образом А.Головка (чия естетична школа відчувається в поетиці прози В.Дрозда), що винесений у назву однієї з його експресіоністичних повістей, роман «Листя землі» можна назвати «червоним романом». Кров знакує весь шлях людини в

її індивідуальних і суспільних трансформаціях. У «Листі землі» відбір часу (темпоральний зріз) здійснено за принципом болю й крові.

Навіть природа, особливо сонце, несуть на собі печать крові, цілком відповідаючи експресіоністичним засадам парадигмою ситуацій, хроматизму, інтенсивності.

«Кривавий» потенціал роману і його світлоносна стихія, котра несе заряд первозданної любові, приводять у рух архітектоніку твору, виявляючи глобальний християнський бінаризм: Мойсеєве – Христове, жорстоке – милосердне, некрофільне – вітаїстичне, пекельне – благодатне. У цьому контексті проявляється онтологічна інверсія життя – смерть – життя, смерть – життя – смерть. Танатографія «Листя землі» насичена очікувально апокаліптичними відчуттями, що органічне для концепції «світу, позначеного катастрофізмом» (Н.Дашко). Психоаналітичне підґрунтя такого стану душі – базова травма дитинства В.Дрозда, що, наклавшись на «надто оголену душу» (В.Шевчук), з урахуванням досвіду вмирання, в процесі «навикання свідомості до смерті» (М.Жулинський) оформилось, урешті, в експресіоністичну поетику «Листя землі».

Смерть у романі В.Дрозда аксіологізована, етизована, спіритуалізована. Вона надає життю вагомості й глибини. «Експресіоністичне мистецтво – єдина гарантія того, що смерть – тільки запорука життя й необхідна для того, щоб почати все спочатку – від нового людського «Я», від нової невинності й нового несвідомого» [6; 63]. У своїй тотальності (як і віта-компонент), закономірності, необхідності смерть – природня ланка в ініціаційному ланцюгу. Повага до смерті, усвідомлення її значення в романі В.Дрозда співзвучне розумінню цього феномена В.Вернадським, який у листі до І.І.Петрункевич зазначив: «Я звик у природних процесах бачити досягнення результатів загибеллю багатьох…» [4; 737].

Експресіонізм як світогляд і як поетика, конкретно експресіонізм «Листя землі» утримують феномен смерті в достойному їй вимірі трагізму й необхідності-невідворотності, у сакральній амбівалентності, як і все, що має

базисну функцію життя. Унітарне сприймання світу, винесене письменником з чернігівської поліської глибинки і збережене в надрах душі непоруйнованим освітою і урбанізмом, у «Листі землі» трансформувалося в експресіонізм. Символіку смерті як ініціації в міфах та семіотиці фольклору В.Дрозд включив у експресіоністичні координати, допровадивши смертоконотації до порогової межі. Насамперед у міфо- та демоноконтексті виявляє себе містична складова світовідчуття В.Дрозда, котра теж перебуває у площині експресіоністичних інтенцій. Саме вона має магічнореалістичну природу, котра проступає не так на рівні сюжету, як на рівні вростання у структури несвідомого (архаїчна парадигма), значною мірою визначаючи його зміст, стаючи ніби вплавленою в цілісність архетипного комплексу, об'єктивуючись у мислительних конфігураціях, будучи свідченням духовної активності й контакту з колективною пам'яттю (апеляція, за Н.Зборовською, до «національного інстинкту спроби» і далі – до антропологічного). «Архаїчна людина вірить у сонце, цивілізована – в очі», – сказав К.Г.Юнг [30, 58]. В.Дрозд магічною стороною «Листя землі» не має наміру нав'язувати цивілізованому читачеві думку про реальне існування відьомства, як насамперед сприймається містика (що аналог до «надлогіка»). Згідно з твердженням психоаналітика, «існує певна загальнопоширена сила, яка об'єктивно виявляє незвичайний вплив. Все, що є, діє, в протилежному випадку воно не дійсне. Воно може існувати тільки завдяки власній енергії» [30, 60]. «Листя землі» демонструє трансформовану «ідею мани» (Юнг) – задіює енергетичне поле поліського міфоматеріалу і фольклору, насамперед, для насичення антиномічного простору життя-смерті. «… Нестор сидів на ґанку, люльку курив. Зачувши перший крик дитини, зирнув у темну шибку вікна, щоб долю її провідати: вогнем палахнула шибка. У відблисках вогню скакав верхи на коні чоловік із шаблюкою в руці, на Нестора лицем схожий. А потім червоний вогонь згас, і загорівся вогонь чорний, і в чорному вогні конав чоловік, на Нестора лицем схожий, і одвернувся Нестор» [11, 73-74].

Конотати життя і смерті інтегруються в порожнечу повноти архетипу долі, що його дію у творі В.Дрозда зауважила Н.Дашко.

Назва роману – це «знак руїни, концепція невідворотності і обов'язковості напередвизначеного» [33, 12]. Смисловий горизонт образу «листя» передбачає, крім того, міфологічний час – час одвічного коловороту трансформацій, що супроводжується болем утрат і відчуттям ініціаційного змісту, який обов'язково включає кризову складову. «Світло й темрява, життя і смерть, праве і ліве – брати один одному. Їх неможливо відділити один від одного. Тому й гарні – не гарні, і погані – не погані, і життя – не життя, і смерть – не смерть. Тому кожен буде розірваний у своїй основі від початку» [10, Євангеліє від Філіпа, гностичний апокриф з Наг-Хаммаді, цит. за: 1; 275].

«Листя землі» – це констатація «незаперечних правильностей» (В.Вернадський) ствердження того, що в людства є, принаймні, два призначення: страждати і вмерти. Говориться про це незворушно-зречено, що викликає асоціації з манерою В.Стефаника: про речі жаскі говорити спокійно, безсторонньо. «Про страшне треба вміти писати стримано і лаконічно» (Л.Костенко) [7, 124]. Якщо сприймати творчість галицького митця як цілісний текст, то можна провести аналогію з «Листям землі», яку має новелістичну будову. В.Дрозд вважав, і не безпідставно, що його роман можна читати з будь-якої сторінки, і це вказує на «одну із засад літератури майбутнього, – як вважав письменник, – мислення не словами, а образами» [10, 128] (запис від 26.06.1970).

Істотна гарантія єдності роману В.Дрозда – не стільки подія, і навіть не єдність переживання, а його сила.

Не тільки послідовність подій має значення для того, аби створити характер, а й енергія слова, те загальне враження, стан, у який занурюється читач.

Автохтонний сенс «Листя землі» може бути відчитаний за умови зосередження на концептуальному, а не словесному, дискурсі, на сприйманні

тексту як цілісності, що потребує реконструкції його семантики через висновування значень.

У романі стани і відчуття відібрано за експресіоністичним принципом надміру, максималізму, пограниччя, що витворює специфічно експресіоністичну достосовну парадигму: подібність між дидактизмом «Листя землі»й моралістичними потребами реципієнта виходить за межі буденного існування – у сферу містичного. Герменевтичний вимір виснуваного значення включає «безсловесне» вкупі з усім синонімічним рядом, що огортається лексемою «містичне». Саме цей, як зазначає О.Червінська, доволі умовний, щоб не сказати, випадковий контур дослідницького поля [28], окреслює чи не найпосутніше – настанову на іманентне сприйняття тексту поза історичними, генетичними чинниками, виявлення … автохтонного сенсу, який знаходиться в площині художніх «торсійних» полів.

Сутнісну автохтонність роману «Листя землі» неможливо до кінця збагнути і визначити поза впливом і виявом духа, енергії, а отже, містики – найскладнішої, найезотеричнішої, напівдоступної людському осягненню категорії. Найбільшу ступінь можливого тлумачення цього стану, міри і виміру особистості знаходимо в Ф.Г.Лорки, яке він пропонує в лекції «Дуенде. Тема з варіаціями». «Для художника, – вважає Ф.Г.Лорка, – нема нічого дорожчого за цей дар – дуенде. Це велика таємниця, і зберігається вона в далекому закутку серця» [20, 113]; це «коріння, вросле в трясовину, про яку всі ми знаємо, про яку нічого не відаємо, але з якої приходить до нас головне в мистецтві» [20, 104]; таємнича сила – «дух землі, той самий, що оволодів серцем Ніцше» [20, 104]; і «справа не в таланті, а в причетності, в крові, іншими словами – у первинній культурі, в самому дарі творчості» [20, 104]. «Ангел і муза благоволять. Ангел дарує світло, муза – склад (у неї вчився Гесіод). Золотий лист або складку туніки в лавровому своєму гаю поет бере як зразок. А з дуенде інакше: його потрібно будити самому, в схованках крові» [20, 105]. «Бог за мене пише епічний роман «Листя землі»

[9, 93], – цей авторський імператив більш зрозумілим стає в світлі іншої сентенції письменника: «Світ, мабуть, не можна зрозуміти, але світ можна відчути» (підкреслення моє – Г.Я.) [9, 82]. У цьому контексті проявляють себе релігійний пафос, момент «вчування» (Воррінгер) у світ як спосіб його осягнення, принцип феноменологічної редукції як «принцип утримання від суджень про об'єктивну реальність» (І.Куликова), тяжіння до ірраціонального, інтуїтивного, парадоксального, для вираження чого найбільше підходить мова архетипів у сув'язі з ентипами-ектипами. Архетип Творчості в рівновеликих зв'язках з архетипами Великої Матері і Любові (архетипний комплекс), архетип долі (Н.Дашко) і смерті – це пробуджені потребами часу й душевними запитами народу архетипи, що структурують «Листя землі» і визначають міру «Я» В.Дрозда. Таким способом художня дійсність роману очищується від обмеженості, що її надає зв'язок з так званою дійсністю. Відбувається поворот до первісності, відштовхування від раціоналізму, проявляється тяжіння до цнотливості світу, що в романі уособлює міфологізоване, неторкнуте цивілізацією Полісся, яке має своє автономне від людини буття («дух лісу»). Саме архетипна архітектоніка роману дозволяє вирватися з номіналістичної ситуації, позбавитись від відчуття випадкового, досягнути всеохопного, всеобов'язкового, всезагального, переконатися в тому, що, як твердить В.Вернадський, «в світі є Порядок» [32, 216], і «дійсність є ясний прояв більшого базису життя, ніж той, яким неминуче орудує наш розум у своїй критиці й у своїх судженнях – й у своїй оцінці того що відбувається. Ця оцінка – логічно витікає з посилок, які неминуче не збігаються цілком з життям, і немає жодного сумніву, що оцінка сучасників надзвичайно неправильно» [4; 733-734].

Спостереження В.Вернадського щодо краху людської логіки в оцінці й пізнанні законів світу й усього живого може бути екстрапольоване на площину рецептивної парадигми роману «Листя землі». В.Дрозд передчував і усвідомлював ситуацію кризи читацького сприймання. «Власне, окрім павука, я не маю кому читати у цілому світі. Ніколи ще не писав я так тяжко і

так безнадійно. Бо кому потрібне написане мною?» [9, 89] (запис від 15.09.87).

У 1931 році Герман Брох констатував презирство до слова, майже огиду перед словом, яка оволоділа людством. У цій ситуації, на думку австрійського письменника, «зростає значення міфічного, правильніше, того поєднання міфічного й ліричного, яке закладено в кожній людській душі, незмінній, безсмертній, божественній» [22, 378]. Упродовж XX століття хвилеподібно проявляла себе криза художньої свідомості, супроводжувана станами «клінічної смерті» слова, зумовлена активізацією раціонального пізнання, інтенсивною індустріалізацією та технізацією світу. Такий, неприхильний до слова час провокує пробудження архетипу, оскільки, як зауважує К.Г.Юнг, у цей момент велика помилка загрожує відвернути народ з правильного шляху [31, 106]. Тоді з'являються твори на зразок «Листя землі» В.Дрозда як «надія здобути в міфі втрачену мову» (Г.Брох).

Про «Листя землі» можна сказати словами В.Беньяміна з есею «Про поняття історії»: «Результат його методи полягає в тому, що в *одному* творі вдається зберегти й скасувати творчість усього життя, в *одній* творчості всього життя – епоху і в *одній* епосі – весь перебіг історії» [2; 302]. Структуру історизму «Листя землі» визначає експресіоністичний час, семантика якого включає час особистий, поглиблений до часу архетипного: це час болю. У цьому контексті ще раз варто наголосити на ідентифікації творчого процесу В.Дрозда під час написання-записування роману з візіонерським, який раціональний підхід до осмислення світу передбачає хіба що частково.

«Листя землі» В.Дрозда «справді росте із нього. Він стосується [його] так, як дитина матері» [30, 105]. «Господь волею своєю ніби втискує мене у мене самого», – записує письменник 25.02.1991 [10, 116]. З другого боку, роман проростає з глибин несвідомого, безособистого, виявляючи первозданне, суще. Приватний характер ліричного радикалізується до рівня езотерики. Це експресіоністичний ліризм – епічний за масштабом.

Насамперед він умотивовує жанровий підзаголовок, даний «Листю землі» автором, – «книга буття». Твердження М.Павлишина про те, що роман В.Дрозда не відповідає заявленому статусу, зумовлене, очевидно, трафаретним ментальним уявленням про те, що, як іронічно зазначив Лев Шестов, «книга повинна бути послідовно розвинутою системою думок, об'єднаних загальною ідеєю – інакше вона не виправдовує свого призначння…» [29, 33]. Це актуалізує стереотипи, провокуючи шукати й вимагати консервативно-патріотичної, засоціалізованої на національний манер картини українського світу.

В.Дрозд демонструє синтез екстеріорного та інтеріорного, рецептивного й креативного, процесуального й сталого, профанного й сакрального, діахронного й синхронного. «Листя землі» не є лінеарно вилаштуваним рядом подій і персоналій, сховищем пластикованих архетипів, не подає логічно стрункіх концепцій порятунку нації й людства. Авторська інтенція – зібрати все в образ світу, який у кінцевому результаті ні стверджується, ні заперечується, а переживається в собі і у формі ентипів-ектипів існує в лабіринтах філогенезу. «Листя землі» – досвід адогматичного мислення, «апофеоз безгрунтовності» (Л.Шестов). «Нема ідеї, нема ідей, нема послідовності, є протиріччя…» [29, 34-35] – таку ж позицію Л.Шестова виявляє і В.Дрозд у романі «Листя землі», що є публічною сповіддю, яка свідкує про найвищу драму любові Бога й людини (Е.Нойманн), драму експресіоністичного виміру.

На думку письменника, «одна із засад нового мистецтва: дивитися на світ **босими** очима» (щоденниковий запис від 26.06.70) [10, 128]. Так по-своєму сформулював В.Дрозд один з основних постулатів експресіоністичної творчості. Це співзвучне з Біблійним «коли не будете, як діти, не ввійдете в царство небесне».

Література

1. Апокрифы древних христиан: исследование, тексты, комментарии / [Ред. кол.: А.Ф.Окулов (пред.) и др.]. – М.: Мысль, 1989. – 336с.
2. Беньямін В. Про поняття історії // Щодо критики насильства: статті та есеї / Вальтер Беньямін / Перекл. з нім. І.Андрущенка. – К.: Грані-Т, 2012. – С.288-307 (Серія «De profundis»).
3. Бодрийяр Ж.Символический обмен и смерть / Жан Бодрийяр / Пер. с фр. С.Н.Зенкина. – М.: Добросвет, 2000. – 387с.
4. Вернадський В. Нотатки різних років з філософських і соціальних питань / Володимир Вернадський // Хроніка – 2000 / [Редкол.: Юрій Буряк (голов. ред..) [та ін..]. – К.: Фонд сприяння розвитку мистецтв, 2004. – С.425-743.
5. Возняк Т. Цивілізація очікування (до передпорогового, есхатологічно-очікуючого характеру елліно-юдео-християнської цивілізації) / Тарас Возняк // Thanatos: Студії з інтеґральної культурології. – 1996. – №1. – С.76-80 (Спеціальний випуск «Народознавчих Зошитів»).
6. Гюбнер Ф.М. Экспрессионизм в Германии / Фридрих Маркус Гюбнер // Экспрессионизм: Сборник статей; [Под ред. Е.М.Браудо и Н.Э.Радлова]. – Петроград – Москва: Гос. изд-во «Всемирная литература», 1923. – С.51-67.
7. Дзюба І. Є поети для епох / І.М.Дзюба. – К.: Либідь, 2011. – 208с.
8. Дрозд В. Бог, люди і я: щоденники різних років із коментарями / В.Дрозд // Київ. – 2003. – №1. – С.93-114.
9. Дрозд В. Бог, люди і я: щоденники різних років із коментарями / В.Дрозд // Київ. – 2003. – №5. – С.70-99.
10. Дрозд В. Бог, люди і я: щоденники різних років із коментарями / В.Дрозд // Київ. – 2003. – №6. – С.115-136.
11. Дрозд В. Листя землі: У двох книгах. Кн.1. / В.Дрозд. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2009. – 703 с.
12. Дрозд В. Листя землі: У двох книгах. Кн.2. / [Упоряд. І.Жиленко] / В.Дрозд. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2011. – 622с.
13. Дрозд В. Мої духовні мандрівки: від Пакуля до Мрина і знову – до Пакуля… Начерки літературного автопортрета // В.Дрозд / Вибрані твори: У двох томах. Т.1. / В.Дрозд. – К.: Радянський письменник, 1989. – С.5-32.
14. Жиленко І. Homo feriens: Спогади / Ірина Жиленко; передм. М.Коцюбинської. – К.: Смолоскип, 2011. – 816с.
15. Зборовська Н. Стильовий портрет шістдесятництва / Неоніла Зборовська // Слово і час. – 2001. – №12. – С.26-43.
16. Кьеркегор С. Страх и трепет / Сёрен Кьеркегор / Пер. с дат., коммент. Н.В.Исаевой, С.А.Исаева. – Москва: Республика, 1993. – 383с. (Серия «Библиотека этической мысли»).
17. Колошук Н. Композиційно-наративна система роману В.Дрозда «Листя землі» / Н.Колошук // Науковий вісник ВДУ. Журнал Волинського державного університету ім.. Лесі Українки. Філологічні науки (слов'янська філологія). – Луцьк, 1997. – №12. – С.123-127.

18. Колошук Н.Г. Про специфіку сюжето- й характеротворення в сучасному українському романі-епопеї (В.Дрозд, «Листя землі») / Колошук Н.Г. // Литературоведческий сборник: Сб. науч. трудов. – Донецк: ДонНУ, 2004. – Вып.20. – С.131-150.
19. Леви-Строс К. Структурная антропология / Клод Леви-Строс. – Москва: Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2001. – 512с. (Серия «Психология без границ»).
20. Лорка Ф.Г. Самая печальная радость: Худож. публіцистика / Федерико Гарсиа Лорка / Пер. с исп. / Сост., авт. предисл. и коммент. Н.Р.Малиновская. – М.: Прогресс, 1987. – 512с. (Серия «Зарубежная художественная публіцистика и документальная проза»).
21. Мартін А. Гайнц. «Чи мав право…» Про лірику Бенна і Маргенштерна, а також про живучість поетичних можливостей / Гайнц А.Мартін // Експресіонізм: Збірник наук. праць [Упоряд. Т.Гаврилів]. – Львів: Класика, 2005. – С.36–44.
22. Называть вещи своими именами: Программные выступления мастеров западно-европейской литературы XX века [Состав., предисл., общ. ред.. Л.Г.Андреева]. – М.: Прогресс, 1986. – 640с.
23. Павлишин М. Чому не шелестить «Листя землі»? Про один роман Володимира Дрозда // Канон та іконостас: Літературно-критичні статті / М.Павлишин. – К.: Видавництво «Час», 1997. – С.276-293.
24. Покальчук Ю. Сучасна латино-американська проза / Ю.Покальчук. – К.: Наукова думка, 1978. – 280с.
25. Поліщук Я. Міфологічний горизонт українського модернізму: [монографія] / Я.Поліщук. – друге вид., доповнене і перероблене. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2002. – 392с.
26. Пригодій С.М. Фронтирний неоромантизм у літературі США. Різночитання: [монографія] / С.Пригодій. – К.: Вид-во Європ. ун-ту, 2010. – 231с.
27. Сумерки человечества: Лирика немецкого экспрессионизма / [Сост. В.Л.Топорова, А.К.Славинской; вступ. сп. В.Л.Топорова]. – Москва: Московский рабочий, 1990. – 271с.
28. Червінська О. Безсловесне у словесному мистецтві: рецептивні парадокси поетики / Ольга Червінська // Питання літературознавства: науковий збірник / Гол. ред. О.В.Червінська. – Чернівці: Чернівецький нац.. ун-т, 2011. – Вип. 84. – 352с.
29. Шестов Л. Апофеоз безпочвенности: Опыт адогматического мышления [Предисл. Н.Б.Иванова] / Лев Шестов. – Л.: Издательство Ленинградского университета, 1991. – 216с. (История российской культуры).
30. Юнг К.Г. Архаичный человек / Карл Густав Юнг // Онтология: Хрестоматия / Плотников В.И. – М.: Академический Проект; Екатеринбург: Деловая книга, 2004. – С.58-64 («Gaudeamus»).
31. Юнг К.-Г. Психологія та поезія / Юнг Карл Густав // Антологія світової літературно-критичної думки XX ст. / [За ред.. Марії Зубрицької]. – Львів: Літопис, 1996. – С.93-107.
32. «Я верю в силу свободной мысли…» . Письма В.И.Вернадского И.И.Петрункевичу / [Публикация и комментарии д. философ. н. И.И.Мочалова] // Новый мир. – 1989. – №12. – С.204-222.
33. Яшина Л. Міфопоетика епіки В.Дрозда: автореф. дис.. на здобуття наук. ступеня канд.. філол.. наук: спец. 10.01.01 «Українська література» / Любов Яшина. – Дніпропетровськ, 1999. – 16с.